

Havene – et truet skatkammer

af Thijs Maarleveld, Professor, Maritime Archaeology, Syddansk Universitet Esbjerg

Beskyttelse af undervandskulturarven er et emne, der står mit hjerte nært. Denne artikel¹ vil dreje sig om Danmarks position i forhold til UNESCO 2001 Konventionen om beskyttelse af undervandskulturarven. Danmark har spillet en ledende rolle i udarbejdelsen af konventionen, hvilket passer til Danmarks generelt stærke arkæologiske tradition, men også mere specifikt til Danmarks stærke marinarkæologiske tradition. Jeg vil forsøge at besvare spørgsmålet 'Hvorfor konventionen?' både fra et etisk og et professionelt perspektiv.

Kulturarv er ikke værdifri

Et dansk initiativ med at opbygge en specialiseret international uddannelse i marinarkæologi ledte mig for 2½ år siden til Danmark, nærmere bestemt til Esbjerg. At jeg fik den ære skyldes at jeg gennem mange år har arbejdet med den marine kulturarv i Holland på et administrativt og udviklingsmæssigt plan. Min interesse for marinarkæologi har dog et praktisk fundament, idet jeg selv er arkæolog og dykkeruddannet.

Dette er mit udgangspunkt med hensyn til at reflektere over den danske holdning til Konventionen om beskyttelse af undervandskulturarven. Konventionen er ikke ratificeret endnu, og det rejser en række spørgsmål Hvorfor skal Danmark ratificere et sådan redskab? Hvilken forskel vil det gøre? Danmark har en stærk tradition inden for arkæologi og marinarkæologi, så ville der kunne tilføjes noget ekstra udefra i form af en underskrevet konvention? Har vi overhovedet brug for en bedre regulering af den professionelle etik, standarden af undersøgelser og den professionelle arkæologis udøvelse? Har vi ikke allerede for længst fået et udførligt system for dette på plads? Er det ikke tilstrækkeligt at have den europæiske konvention om beskyttelsen af den arkæologiske arv, som blev grundigt revideret i Valleta, Malta i 1992? Forenede denne konvention ikke en øget bevidsthed om arkæologiske kulturarvsanliggender med planlægning, med økonomi, og med det hastigt udviklende Europas behov? Refererer denne konvention ikke også til den undersøiske verden? Jo, så afgjort! Kan vi da ikke undgå besværet med en UNESCO konvention, der særligt tager fat på beskyttelsen af undervandskulturarven? Nej, bestemt ikke!

På mange måder kan man sågar sige, at det er særligt vigtigt for Danmark og andre europæiske lande at ratificere Konventionen, både ud fra en politisk synsvinkel og på grund af disse landes betydning for en generel professionalisme og etik – disse forhold vil jeg prøve at uddybe i det følgende. Fra et politisk synspunkt er konventionen vigtig i og med, at kulturarv ikke er værdifri. Dens betydning defineres i stor grad i sammenhængen med den nationale stat og den nationale identitet. Maritim kulturarv er ikke nogen undtagelse. Mange omdiskuterede anliggender, fyldt med internationale spændinger, opstår i forbindelse med undersøgelsen af maritime kulturspor. Da konventionen forener international maritim lov med betingelser, der regulerer tiltag i forbindelse med kulturarv og koordinering af denne, vil påstande og uforholdsmæssige reaktioner blive kanaliseret på en mere klar og gennemsigtig måde gennem konventionen, hvilket mindsker mystificeringen og forvirringen, som så ofte følger både nye fund og kendte fundsteder.

Mystificering, forvirring, hvorfor?

Faktisk forklares det let. Arkæologisk information er sårbar – faktisk lige så sårbar som arkæologiske fundsteder. Den er sårbar overfor fordrejning, forfalskning og bevidst manipuleret fortolkning. En stor del af den professionelle arkæologiske etik er målrettet til at sikre iagttagelsens troværdighed. I de fleste typer af videnskabelig forskning kan indledende observationer og eksperimenter gentages ad libitum. I forbindelse med afgørende arkæologiske observationer er dette ikke tilfældet. Her kan det kun gøres én gang. Fortolkning af jorden kan kun gøres én gang. Sammenhæng og tilknytning kan kun fastslås én gang. Det kræver gennemsigtighed og

mulighed for kontrol som et grundlag for troværdighed. Troværdighed er det, der underbygger fortolkning. Troværdighed er det grundlæggende for beslutninger. Det er ganske enkelt ikke tilstrækkeligt, at en person, anstændig eller ej, fortæller dig noget om et fund. Der skal være en god, professionel og overbevisende grund til at acceptere den givne information. Åbenhed er kodeordet.

Maritim ret passer ikke til kulturarv

Når vi taler om oversvømmede stenalderbopladser og oversvømmede landskaber, så er denne åbenhed og sårbarhed ikke kompromitteret eller truet på en måde som adskiller sig meget fra det, vi oplever på land. Men når vi taler om vrug, er det en smule anderledes. Vrug er trods alt resultatet af en ulykke. Sådanne ulykker sker stadig og vil fortsat ske. For at ordne de efterfølgende sager har samfundet et detaljeret regelsæt til dets rådighed. Hjælp ved havsnød, kompensation og forsikring er nogle af de punkter, det handler om. Endnu mere relevant er fair play mellem de nødstedte, mellem bjærgningsfirmaet, som hjælper, eller som tager genstande eller bliver bedt om at gøre det, mellem strandrøveriet og strandfogedens rolle. Lovsamlingen, der dækker disse ting, har en lang tradition. Den berømte Søløv fra Rhodos er blot et af de første eksempler. Således er den slags regler blevet en indgroet del af den maritime tankeverden. Set fra denne vinkel er individuelle tab og individuelle gevinster kernen i de regler, der regulerer fund på havet. Lige så relevante og hensigtsmæssige som disse regler må være, er de dog næppe udformet til at imødekøbe kulturarv. De er møntet på mere eller mindre nutidigt strandingsgods, vraggods og vrug. Meget forståeligt er tilgangen genstandsorienteret og baseret på fortrolighed og privat disponering. Reglerne og tankegangen er beregnet til at varetage private interesser.

Kulturarv derimod er kvalificeret via den offentlige interesse og af begreber som tilgængelighed og offentligt ejerskab. Sammenhæng og fundsted er centralt for arkæologisk kulturarv – lige modsat for en bjærgningssituation. De to tilgange medfører vidt forskellige tankegange. Det er først i 2001 Konventionen, at de to tilgange konsekvent bliver forbundet. Imidlertid bliver de to tilgange ofte forvekslet. Der har været mange forsøg på at imødekomme offentlige interesser ved hjælp af private

kontrakter. Ikke et af disse har været vellykkede. For at gøre forvirringen større har de fleste lande adskilt varetagelsen af henholdsvis maritime anliggender og kulturarv på forskellige styrelser og ministerier. Selv om begge forholder sig til nationale politikker, fokuserer de hver især på deres eget område og vejledes af det koncept, der relaterer hertil. At henvende sig bevidst til den forkerte styrelse, er en taktik som ofte og gerne anvendes af de, der trives med forvirring og med at lægge røgslør. For andre opstår forvirring, når de tilfældigvis henvender sig til den forkerte styrelse og som konsekvens får et utilstrækkeligt officielt svar på deres henvendelse. Danmark er ingen undtagelse. Faktisk er det et meget simpelt praktisk anliggende som 2001 Konventionen på tilfredsstillende vis løser, i og med at hver stat er forpligtet til at anføre, hvilken regeringsinstans, der gøres ansvarlig som kompetent myndighed i kulturarvsanliggender (Art. 22). Denne instans har også den centrale opgave at holde styr på relevant information, samt at vedligeholde en database over arkæologiske fund og observationer. Vores tolkning af den kulturarvmæssige ressource bygger trods alt på akkumulerede data. Dette er blot et simpelt eksempel, men undervandskulturarven vil helt sikkert have megen gavn af Konventionen, når det generelt accepteres at Kulturarvsstyrelsen har kompetencen, og at beslutninger vedrørende maritime fundsteder er omfattet af samme overvejelser om betydning og prioritering som andre dele af det kulturarvmæssige spektrum.

Sådanne principper og deres implementering styrker de tilgange, der fremhæves i den Europæiske Maltakonvention. Men er det nødvendigt med endnu en regelsamling? Her er det vigtigt at huske, at Maltakonventionen har en betydelig svaghed, selvom den svaghed ikke er så åbenbar med hensyn til kulturarven på land. Synlige og tilgængelige kulturspor på landjorden er ofte kendte. Det er ikke tilfældet under vand, hvor meget synlige og tilgængelige fundsteder stadig nyopdages. Maltakonventionen beskæftiger sig med, hvordan man forholder sig til fundsteder, der opdages ved anlægs- og bygningsarbejde. På land omfatter dette størstedelen af alle arkæologiske fundomstændigheder. Da det samme ikke er tilfældet til havs, er det et problem, at det indtil nu kun er i den sammen-

hæng, de etiske forskrifter for udøvende professionelle arkæologer er blevet udviklet.

Fælles etiske mål

Arkæologiske og politiske traditioner varierer en anelse gennem hele Europa. Implementeringen af et system for planlægnings- og anlægningsstyret arkæologi er ligeledes foregået forskelligt i de forskellige europæiske stater. Men med lignende mål er de etiske tiltag og kvalitetskontrollen af dem påfaldende ens. Behovet for at skabe procedurer, kompetencer og plads til at styre de forskellige interessenter meget eksplicit har været størst i de lande, hvor implementeringen tydeligt inkluderer kommercielle arkæologiske tjenester og virksomheder. Kan sådanne systemer så ikke blot blive overført til den maritime arena? Jo, det vil jeg mene. At rykke ind på den internationale arena af maritime områder under dække af Maltakonventionen kræver en smule koordinering, men det bliver eller vil blive imødekommet. I Danmark er der måske behov for ekstra koordinering, da fem regionale museer er tildelt nationale opgaver uden for deres region, men det kan løses. Men i modsætning til Malta-konventionen, skelner 2001 Konventionen mellem den slags aktiviteter, som tilfældigt berører undervandskulturarven og aktiviteter, som har kulturarv som mål uden at blive relateret til planlægning og bygning (aktiviteter som har kulturarv som mål forstås både som antikvariske aktiviteter og aktiviteter, som bevidst og strategisk vil hente viden fra kulturarven). Det er en vigtig skelnen og ikke en, der normalt gøres inden for arkæologi på land. Inden for marinarkæologi derimod – og dette gælder for alle maritime områder – er det anderledes. Mange aktiviteter er faktisk specifikt rettet mod arkæologiske fundsteder og falder ikke ind under nogen regulering som relaterer til Malta-konventionen. Det gælder både for lovregler og for selvregulering af praktisering inden for det arkæologiske fag. Hvad enten det er amatør-arkæologer, vragedykkere eller uddannede fagfolk, hvis aktiviteter griber ind i marine arkæologiske fundsteder, gælder det i dag, at deres aktiviteter ikke på nogen måde bliver styret af professionelle standarder stillet af arkæologiske instanser eller professionelle arkæologiske organisationer.

I hele Europa, og Danmark er ikke nogen undtagelse, er der stor bekymring om tilstrækkelig

arkæologisk overvejelse i forbindelse med planlægning og bygningsarbejde både på land og til havs. Efterhånden er erhvervslivet og entreprenører blevet vant til at tænke på arkæologien. Indvirkning på arkæologiske fundsteder skal minimeres ved hjælp af undersøgelser, undgåelse eller udgravning hvis nødvendigt. Det er en fuldt ud accepteret udgift i ethvert projekts budget både på land, på den europæiske kontinentalsokkel og i de europæiske eksklusive økonomiske zoner. I disse zoner vil udviklerne af vindmøllefarme og rørledninger forundersøge og bygge udenom. Men hvis en hvilken som helst anden beslutter sig til at grave, røve og rode op i det fundsted, virksomhederne forsøgte at undgå, kan han frit gøre det. Det er kun ved hjælp af 2001 Konventionen, at problemet løses.

Hertil kommer, at nogle af de skattejægere der bevidst ødelægger arkæologiske fundsteder ofte ikke kun opererer lokalt, men over hele verden. Der er danskere iblandt. De indgår aftaler eller skaber ødelæggelse i vandene omkring Sydamerika, Sydafrika og Sydøstasien for blot at nævne få regioner, der er alvorligt ramt. Er det måden, Danmark ønsker at blive repræsenteret på? Nogle af de mest udsatte fundsteder relaterer sig til tiden for europæisk ekspansion og kolonialisme. Sagt med andre ord har disse skibsvragsfund en vis historisk betydning for Europa. Der er set eksempler på, at såvel deciderede skattejægere som mere videnskabeligt orienterede i egen interesse har argumenteret, at de fysiske fundsteder ikke har relevans i forhold til den kultur, fundstedet geografisk set tilhører. Disse interessenter vil skaffe fine gaver (penge og fund, guld og porcelæn er lige populært) til politikere, embedsmænd og museer, og fjerner de fleste fund med argumentet, at de alligevel var bestemt for Europa. Ønsker Europa at blive repræsenteret ved en fortsat kolonistil-facon, i modsætning til de internationale principper som blev vedtaget i Delhi, så langt tilbage som i 1956?

2001 Konventionen løser disse problemer ved at referere til verificerbare forbindelser som grundlag for samarbejde mellem nationer og deres institutioner, og – selvfølgelig – ved at fastlægge simple standarder i tillæggets 36 regler. 36 regler er ikke mange. Det er langt fra de omfattende regler som følger den danske museumslov. Nederlændenes kvalitetsstandard for det kommercialiserede system

for bygherre-arkæologi er f.eks. mere end 600 sider lang. De 36 regler i 2001 Konventionen repræsenterer alligevel ikke en uopnåelig standard, men de giver fællesnævneren for hvad, der er acceptabelt, og hvad, der ikke er. Sådant en fællesnævner er der stort behov for, når man virker internationalt, både i internationale maritime zoner og med internationalt relevant kulturarv, sådan som oversøisk kulturarv altid er. Da de 36 regler afspejler fællesnævneren for hvad, der er acceptabelt, og hvad, der ikke er, er de ekstremt vigtige for enhver udøver i den arkæologiske profession, for hver arkæologisk organisation og for hver myndighed, der styrer ansøgninger. Ved godkendelsen af konventionen i efteråret 2001 skrev alle europæiske stater under på reglerne i tillægget. De har derved politisk forpligtet sig til at anvende reglerne i sager, som de styrer eller har indflydelse på. Men først når reglerne ratificeres bliver de et gyldigt retsgrundlag i de europæiske maritime zoner og for europæisk involvering i aktiviteter over hele verden.

In situ skal overvejes først

Der er et enkelt emne i reglerne, som jeg især gerne vil fremhæve. Det er så centralt, at det allerede optræder i Artikel 2: Formål og generelle principper: "The preservation in situ of underwater cultural heritage shall be considered as first option before allowing or engaging in any activities directed at this heritage." Det er et almindeligt anerkendt princip i Danmark, at tænke in situ bevaring ind i lovgivningen, men det er ikke internationalt anerkendt – specielt ikke blandt de interessenter og skattejægere, der kan profitere af at kultursporene bliver fjernet. I realiteten er princippet ganske enkelt og centralt for enhver tilgang til historie, der anerkender vigtigheden af offentlig interesse, tilgængelighed, offentligt ejerskab, fundsted og sammenhæng. Hvorfor er in situ bevaring vigtig? Nogle fundsteder får deres betydning af omgivelserne. Stedets minde eller sammenhæng mellem det kulturelle og det naturlige miljø, er nogle af grundene til, at maritime rester bliver studeret og oplevet bedst, hvor de er. For andre fundsteder er disse forhold mindre indlysende. Nogle siger f.eks., at et skib ikke hører til, hvor det endte som et vrak. Men er det rigtigt? På en måde, selvfølgelig, og især for skibets kaptajn og besætning. Men vrak bliver en del af omgivelserne

– spørgsmålet er hvornår det sker, efter en generation, eller efter mere end 100 år? Mange forbjerge, bugte, sandbanker og farvande rundt om i verden er navngivet efter dramatiske skibbrud. Hvordan kan man da argumentere for, at rester fra skibbrud ikke har en forbindelse til landskabet eller området, at dramaet ikke havde nogen indvirkning på omgivelserne? Nej. Lige som enhvert andet arkæologisk fundsted er et vraksted bedst forstået, oplevet og varetaget i dets omgivelser. Det er der, det bidrager til oplevelse og erfaring – og ofte gør stedet til en fritidsattraktion.

Et andet argument for in situ bevaring knytter sig til den arkæologiske forskning. Der er måske nok mange maritime fundsteder, men antallet er ikke uendeligt. Kombineret med en uendelig variation gør dette hvert fundsted unikt. Mens udgravning måske øger vores forståelse af fortiden, så reducerer det bestemt ressourcen, og det reducerer muligheden for fremtidige undersøgelser. Man kan ikke 'læse' de samme kilder to gange. At skimme på samme måde, som man skimmer en bog eller et arkiv, har i denne sammenhæng en fuldstændig anden effekt – det bringer uigenkaldelige oplysninger i fare. Det virker måske tillokkende med en søgen efter materiale nu og her, men det er i sidste ende mere fornuftigt at overveje om in situ bevaring og administrering af stedet kan lade sig gøre.

På trods af alle disse argumenter er in situ læresætningen bestemt ikke nogen doktrin. Konventionen foreskriver som første prioritet at overveje det – hverken mere eller mindre. Derved tvinges man til at tage en velovervejet beslutning. I maritime anliggender skal nogle beslutninger tages hurtigt, men det er ikke nødvendigvis det samme som forhastet. Efter overvejelse viser det sig måske, at første mulighed – in situ bevaring – ikke er realistisk, og måske heller ikke i netop denne situation ønskværdigt, f.eks. af forsikringsgrunde. Men at sætte in situ muligheden først forpligter interessenter og beslutningstagere til at begrunde hvorfor ikke. Både på land og til havs må det begrundes hvorfor stedet skal udgraves. Konventionen har ikke som formål at stoppe velovervejede handlinger. Men den gør arkæologi til et seriøst anliggende. Den sætter den etiske standard for både beslutningstagning og indgriben.

Afslutningsvis: Det bør ikke være et problem for Danmark at acceptere 2001 Konventionens retningslinjer, da Danmark allerede har nationale regler og en harmonisering med andre europæiske lande i forbindelse med Maltakonventionen. Men det er vigtigt at acceptere konventionens retningslinjer ved at ratificere den. Troværdigheden af alle anstrengelser i arkæologi i sammenhæng med planlægnings- og anlægsarbejde er på spil, hvis vi fortsætter med at acceptere at ethvert maritimt fundsted, opdaget før eller i løbet af et projekt, ethvert fundsted, man er gået udenom i forbindelse med et projekt, ethvert fundsted, der fysisk beskyttes in situ, alligevel kan blive ødelagt af hvem som helst uden varsel. Forvaltere og arkæologer behøver

konventionens retningslinjer for at kunne udføre deres profession og interesse på en ordentlig og acceptabel måde. Men de har også brug for opbakning fra deres regering for at kunne sætte den generelle ramme både som en standard for arbejde i europæiske vande og som standard for europæeres aktiviteter andre steder i verden. 2001 Konventionens rolle med at sætte etik og standard for undervandsarkæologi kan ikke underdrives. Den rolle vil styrkes, nu hvor konventionen gradvist ratificeres.

2. oktober – under tilblivelsen af denne artikel – blev den 20. ratificering skrevet ind i national lov, denne gang af Barbados. Dermed træder Konventionen i kraft 2. januar 2009.

Noter

1. Artiklen er en omredigering af en tale holdt for den danske UNESCO Nationalkommission på Nationalmuseet d. 18. september 2008. Helle Kildebæk Raun og Mette Bjerrum Jensen bliver takket for deres hjælp.

Links

www.unesco.org/culture/en/underwater

www.unesco.org/culture/en/underwater/convention

www.archaeology.sdu.dk